

УДК: 330.131.7

Черненко Наталія Миколаївна

кандидат педагогічних наук, доцент
в.о. професора кафедри управління освітніми
закладами та державної служби
Південноукраїнський національний педагогічний
університет ім. К.Д. Ушинського, м. Одеса
torgan@list.ru

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ РИЗИКІВ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена теоретико-методологічним аспектам ризику, аналізується зміст існуючих підходів щодо понять «ризик», «невизначеність», «непередбачуваність», ступінь, рівень та особливості ризиків у навчальних закладах.

Ключові слова: ризик; невизначеність; навчальний заклад; класифікація ризиків.

Вступ. Сьогодні навчальні заклади стали повноправними суб'єктами ринкової економіки, отримавши право самостійно визначати напрямки свого розвитку, цілі і методи їх досягнення. Підвищилися вимоги суспільства до якості освіти, випускників, кардинально оновлюються технології навчання, швидко міняються організаційні та економічні умови діяльності навчальних закладів, загострюється конкурентна боротьба на ринку освітніх послуг. Рішення задач адаптації, виживання і розвитку в нових умовах зобов'язують навчальні заклади не тільки відслідковувати стан ринку освітніх послуг і оцінювати своє становище на цьому ринку, а й застосовувати методи прогнозування розвитку ринку, розробляти альтернативні варіанти своєї майбутньої поведінки в залежності від зміни зовнішнього середовища.

Формулювання мети статті та завдань. Мета та завдання статті полягають у теоретичному обґрунтуванні сутності понять «ризик», «невизначеність», «ймовірність» й розкритті особливостей ризиків у навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу статті. Людська діяльність дуже різноманітна, але будь-якому її виду притаманні, в тій чи іншій мірі, спільні риси: невизначеність, випадковість і ймовірність. Зазначені характеристики нерозривно пов'язані з поняттям ризику, прояви якого можуть бути різними, його види різноманітними.

Поряд із загальними для всіх сфер діяльності видами ризиків існують специфічні ризики, властиві тільки тому чи іншому виду людської діяльності.

Питання ризиків, їх управління, ідентифікації, оцінки та обробки порушують у своїх працях наступні науковці: Т. Гречко, Ю. Ковбасюк, С. Коник, В. Кравченко, В. Кучеренко, В. Карпов, А. Карпов, О. Кузьмін, О. Мельник, Н. Макарова, О. Мукач, В. Ніколаєв, С. Нестеров, О. Пономаренко, І. Посохов, І. Пирліна, С. Романюк, С. Хаджирадева, А. Старостіна, Н. Сиротинська та др.

Аналіз науково-методичної, енциклопедичної та словникової літератури констатує, що одні тлумачення поняття «ризик» пов'язують його з можливістю отримання позитивних, а інші – негативних наслідків дій. Гіпотетично така ситуація пояснюється усвідомленням людьми того, що досягти певних позитивних результатів неможливо без виконання дій, що можуть привести і до несприятливих наслідків. Складність та багатоаспектність ризику зумовлює існування різноманітних трактувань даного поняття. Розглянемо деякі існуючі підходи до трактування категорії «ризик».

Походження терміна «ризик» має свої витoki із грецьких слів «*risikon, ridsa*» — «стрімчак, скеля». В італійській мові «*risiko*» — «небезпека, погроза»; «*risicare*» — «лавірувати між скель»; французькій «*risque*» — погроза, ризикувати (буквально — об'їжджати стрімчак, скелю).

У довідковій літературі і словниках ризик трактується по-різному: від визначення ризику виключно як виду комерційної діяльності до ототожнення ризику з будь-якою діяльністю. Вважаємо, що ризик може як бути присутнім, так і відсутнім в будь-якій діяльності, оскільки вибір залишається за суб'єктом.

Під ризиком у філософському плані можна розуміти ступінь ймовірності передбачуваного результату в процесі становлення нового, поява якого обумовлена не тільки об'єктивними умовами, а й знаннями, умінням і волею колективу, окремої людини. [1].

У психології терміну «ризик» відповідають три основних взаємопов'язаних значення: як міра очікуваної невдачі діяльності (вага ризику визначається як добуток ймовірності неуспіху на ступінь несприятливих наслідків); як дія, що

загрожує певними втратами (мотивований ризик дії припускає отримання ситуативних переваг в діяльності; невмотивований ризик дії не має раціонального підстави; виправданий і невиправданий ризик); як ситуація вибору (вибір повинен бути здійснений між менш привабливою і більш привабливою стратегією, ймовірність настання несприятливої події).

У менеджменті науковці виділяють кілька підходів до визначення поняття «ризик»: як невизначеність щодо наслідків дій (невизначеність щодо здійснення тієї чи іншої події в майбутньому); як наслідок дій (наслідок дії або бездіяльності, в результаті якого існує реальна можливість отримання невизначених результатів різного характеру, як позитивно, так і негативно впливають на фінансово-господарську діяльність підприємства); як характеристика дій (характеристика рішення, прийнятого суб'єктом у ситуації, коли можливі альтернативи, що реалізуються у багатьох (більше одного) наслідках, існує невизначеність щодо конкретного результату, і, принаймні, один з результатів небезпечний); як ситуація (ситуація, пов'язана з наявністю вибору з можливих альтернатив шляхом оцінки ймовірності настання ризикозмістовної події, що тягне як позитивні, так і негативні наслідки); ризик одночасно і як ймовірність настання події, і як наслідок такої події (вартісне вираження ймовірної події, що призводить до втрат); ризик як загроза (подія, яка може відбутися, а може і не відбутися, однак у разі настання такої події можливі три економічні результати: негативний (програв, збиток), нульовий і позитивний (виграш, вигода, прибуток).

А. Старостіна, В. Кравченко під ризиком розглядають насамперед можливий розкид результатів, можливе їх коливання навколо очікуваного значення. Вчені зазначають, що ризик наявний практично в усіх діях людини, якщо є ризик, то не можна точно передбачити результати діяльності. Наявність ризику зумовлює ситуацію непевності (невизначеності) стосовно того, які саме результати ми отримаємо. Л. Донець — це імовірність виникнення збитків чи недоодержання доходів порівняно з прогнозованим варіантом; В. Кучеренко, В. Карпов, А. Карпов — потенційна, чисельно вимірна можливість втрати; Н. Сиротинська — ситуативна

характеристика діяльності, що складається в невизначеності її результату і можливих сприятливих наслідки у разі неуспіху.

Традиційно ризик розуміється як ймовірність деякого (зазвичай несприятливого в широкому сенсі цього слова) результату. Ризик можна також розглядати як «міру небезпеки», яка в деякій конкретній ситуації загрожує життю або здоров'ю людини, а також всього того, що входить в систему його духовних і матеріальних цінностей. Ступінь ризику в цьому випадку буде виражатися відношенням числа безвідмовно підкоряються людини ланок в ланцюзі заходів (організаційних, технічних), спрямованих на отримання бажаного результату, до всіх заходів у цьому ланцюзі, включаючи і ті, підпорядкування яких людиною допускалося апріорі, тобто формою організації творчої діяльності.

Здійснюючи в реальному житті ті чи інші види діяльності, суб'єкт може стикатися з ситуаціями, що не мають однозначного рішення. Їх можна назвати ризиковими. Ризик виникає там, де присутня невизначеність, коли потрібен вибір альтернативних рішень, однак ризикова ситуація і невизначеність не одне і те ж. Невизначеність існує за умов, коли невідомі ні характер, ні кількість можливих рішень, ні результати запропонованих варіантів, тобто ситуація, коли ймовірність настання яких-небудь подій не може бути встановлена і подія настає абсолютно несподівано і непередбачено. В умовах невизначеності вибору немає, так як дозвіл назрілої ситуації залежить не від вибору суб'єкта, а від інших об'єктивних причин, сил чи обставин. Ризикова ситуація виникає тоді, коли розвиток подій зі стадії невизначеності вступає в стадію нестабільності, і виникає потреба вибору. Кожен, хто хоче вести розумну діяльність, повинен враховувати ризик. Ризик присутній у всіх областях діяльності навчального закладу незалежно від того, враховують його свідомо чи ігнорують.

В. Кучеренко, В. Карпов, А. Карпов зазначають, що невизначеність не слід плутати з непередбачуваністю, тому що невизначені ситуації й виникаючі разом з ними ризики характеризують ситуацію, коли настання невідомих подій досить імовірно й може бути оцінене кількісно. Непередбачуваність же означає неможливість точно визначити час, а іноді й місце виникнення події. Важливо лише

визначити ступінь допустимості ризику, за гранню якої ризик перетворюється в безрозсудність. Ступінь ризику визначається рівнем ризику, величиною слабо вимірюваною, що визначає можливість настання тієї або іншої події з даною послідовністю дій.

Суспільні процеси володіють імовірнісним характером, тому в них можлива та чи інша ступінь невизначеності. Суб'єкт у своїй практичній діяльності здійснює вибір з наявних можливостей, саме тому проблема прийняття рішення має конкретне філософське звучання, так як може бути сформульована як проблема свободи волі: чи може людина приймати рішення, здійснюючи свідомий вибір або не може, тому що всі його рішення і практичні кроки заздалегідь зумовлені. Проблема вибору має місце тоді, коли з багатьох можливостей вибирається одна, саме та, яка дозволяє суб'єкту домогтися найвищої ефективності своїх дій, тобто представляє бажаний вибір.

Отже, невизначеність припускає наявність факторів, при яких результати дій не є детермінованими, а ступінь можливого впливу цих факторів на результати невідома. Під «нестабільністю» розуміємо недостатність надійної інформації для прийняття рішень з допустимим рівнем ризику. Під «ризиком» же розуміємо такий стан нестабільності, при якому можна прогнозувати досягнення бажаного результату.

В економічній літературі існує велике різноманіття класифікацій ризиків залежно від класифікаційних цілей, та оскільки усі ризики тісно пов'язані із середовищем функціонування організації, то їх доцільно поділяти на ризики зовнішнього та внутрішнього середовища. Класифікація ризиків означає систематизацію безлічі ризиків на підставі певних ознак і критеріїв, що дозволяють об'єднати підмножини ризиків у певні групи. Завдання класифікації – як наукові (тут є простір для творчості), так і прикладні, управлінські. Проведений контент-аналіз класифікацій ризиків дає можливість констатувати відсутність єдиного підходу, оскільки наявні більше 40 різних критеріїв ризиків і більше 220 видів.

У процесі своєї діяльності менеджери освіти стикаються з сукупністю різних видів ризиків, які відрізняються між собою щодо місця та часу виникнення,

сукупності зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на їх рівень, і, отже, за способом їх аналізу і методів їх опису. Складність класифікації ризиків полягає в їхньому різноманітті, існують певні види ризиків, дії яких піддані усі без винятку навчальному закладу, але поряд із загальними є специфічні види ризику, які зв'язані зі специфікою діяльності навчального закладу; ризик, який зв'язаний з особистістю керівника, зокрема менеджера освіти; ризик, який зв'язаний з недостатністю інформації про стан зовнішнього середовища і т.ін. Існуючі в даний час класифікації ризиків дозволяють розділити їх на кілька груп за різними ознаками: масштабом виникнення, джерелом, часом, терміном дії, за характером прояву та сферою походження.

Аналізуючи ступінь впливу певних ризиків на функціонування і життєдіяльність навчального закладу, необхідно визначити такі групи ризиків за масштабом: макроризики (формується завдяки чинникам ризиків, що мають місце в масштабі певної держави); мезоризики (формується завдяки чинникам ризиків, що мають місце в масштабі певної галузі, галузі освіти); мікроризики (формується завдяки чинникам ризиків, що мають місце в масштабі навчального закладу).

За джерелом виникнення ризику поділяємо на зовнішні (не пов'язані безпосередньо з діяльністю самого навчального закладу) і внутрішні (породжені цією діяльністю); суб'єктивні (формується через суб'єкт системи) та об'єктивні (обумовлені реальною дійсністю, в якій функціонує система).

Враховуючи те, що усі ризики поділяються на дві категорії, до першої відносяться ті, на які навчальний заклад, щодо якого виник ризик вплинути не може, і до другої – відносяться ризики, які у певній мірі та ступені підконтрольні навчальному закладу. За характером прояву ризику поділяємо прогнозовані (ризики, яких можна уникнути або зменшити їхні шкідливі наслідки) та непрогнозовані (ризики, яких не можна уникнути або зменшити їхні шкідливі наслідки). Одночасно всі ризики є прогнозовані, а тому прогнозування виникнення ризику є найбільш ефективним засобом боротьби з ним. Слід зазначити що фаховий рівень менеджерів освіти та їх заступників, повинен давати можливості прогнозувати виникнення ризикової події, вчасно знаходити шляхи усунення або мінімізації ризику.

За часовими показниками ризику поділяємо на короткострокові (ризики, пов'язані із оперативною щоденною діяльністю навчального закладу), середньострокові (ситуаційні ризики, поява яких може бути дещо віддалена від моменту виявлення та прийняття відповідного рішення) та довгострокові (ризики, що значно віддалені у часі від моменту прийняття та реалізації управлінського рішення та мають тривалу дію в межах системи).

За терміном дії визначаємо ретроспективні ризики (пов'язані з рішеннями, що були прийняті у навчальному закладі у минулому, але зараз реалізуються), поточні (співвідносяться з поточною діяльністю навчального закладу, змінюються під впливом постійно діючих факторів ризику), перспективні (пов'язані з можливими змінами умов функціонування суб'єкту ризику нині, що в майбутньому може змінити ризикову ситуацію у навчальному закладі).

За факторами виникнення розглядають політичні (нестабільність державного устрою, діяльність органів влади, що зумовлено етнічними, регіональними проблемами, поляризацією інтересів соціальних груп тощо) і економічні ризики (несприятливі зміни в економічній діяльності країни, регіону, навчального закладу, різних рівнях управління тощо).

За сферою походження нами визначено вісім груп вірогідних ризиків, а саме: політико-правові, фінансово-економічні, організаційно-технічні, кадрові, управлінські, інформаційно-комунікаційні, соціокультурні, навчально-методичні.

Відсутність однозначного тлумачення поняття й характеристики ризику та його класифікації пояснюється багатоаспектністю цього явища, обмеженим застосуванням у реальній практиці та управлінській діяльності навчального закладу.

Висновки. В умовах політичної й економічної нестабільності міра ризику значно зростає як в бюджетних, так і приватних організаціях. Нестабільність рівня попиту та пропозиції, постійно посилення конкуренції, випереджаючі темпи розвитку техніки і технології, неконтрольована інфляція, а також багато інших чинників, характерним для поточного стану економіки, створюють умови виникнення ризику в діяльності навчальних закладах, тому неодмінною частиною

менеджменту навчального закладу є необхідність впровадження і використання системи управління ризиками в освітній діяльності.

Визначено вірогідні ризики у навчальних закладах: політико-правові, фінансово-економічні, організаційно-технічні, кадрові, управлінські, інформаційно-комунікаційні, соціокультурні, навчально-методичні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни / А. П. Альгин. – М. : Мысль, 1989. – 188 с.
2. Костюкова Т. П. Концепция оценки рисков в образовательной деятельности вуза / Т. П. Костюкова, И. А. Лысенко // Информатика : проблемы, методология, технологии : материалы Девятой междунар. науч.-метод. конф., 12-13 февраля 2009 г. – Воронеж : Издательско-полиграфический центр ВГУ, 2009. – Т. 1. – С. 363-366.
3. Старостіна А. О. Ризик-менеджмент : теорія та практика : навч. посіб. / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко. – К. : ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2004. – 200 с.
4. Удовицька Т. А. Проблеми у функціонуванні системи вищої освіти: аналіз можливих ризиків / Т. А. Удовицька // Грані : науково-теоретичний та громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ: Грані. – 2012. – № 1 (81). – С. 134-137.

Рецензент:

Хаджирадєва С.К.- доктор наук з державного управління, проф.

Стаття надійшла до редакції 06.04.2015

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ РИСКОВ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Черненко Наталья Николаевна

кандидат педагогических наук, доцент
и.о. профессора кафедры управления образовательными
заведениями и государственной службы
Южноукраинский национальный педагогический
университет им. К.Д. Ушинского, г. Одесса
torgan@list.ru

Аннотация. Статья посвящена теоретико-методологическим аспектам риска, анализируется сущность и содержание существующих подходов понятий «риск», «неопределенность», «непредсказуемость»; степень, уровень и особенности рисков в учебных заведениях. Определена классификация рисков в учебных заведениях.

Ключевые слова: риск; неопределенность; учебное заведение; классификация рисков.

CONCEPTUAL BASIS OF STUDING OF RISK IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Natalia N. Chernenko

Ph.D., associate professor

Acting professor of educational administration
institutions and public service

Southern National Pedagogical

University. KD Ushinskogo, m. Odesa

torgan@list.ru

Abstract. The article is devoted to theoretical and methodological aspects of risk, the essence and the maintenance of existing approaches of concepts «risk», «uncertainty», «unpredictability», degree, level and features of risks in educational institutions is analyzed. Classification of risks in educational institutions is defined.

Key words: risk; uncertainty; educational institution; classification of risks.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Alhin A. P. Risk and its role in public life. A. P. Al'gin. – M. : Mysl', 1989. – 188 p. (in Russian).
2. Kostyukova T. P., & Lysenko I. A. The concept of risk assessment in the educational activities of the university / T. P. Kostjukova, I. A. Lysenko // Informatika : problemy, metodologija, tehnologii : materialy Devjatoj mezhdunar. nauch.-metod. konf., 12-13 fevralja 2009 g. – Voronezh : Izdatel'sko-poligraficheskij centr VGU, 2009. – T. 1. – P. 363-366. (in Russian).
3. Starostina A. O., & Kravchenko V. A. Risk-management : the theory and practice / A. O. Starostina, V. A. Kravchenko. – K.: IVC «Vidavnictvo «Politehnika», 2004. – 200 p. (in Ukrainian).
4. Udovytska T. A. Problem of functioning in the system of high education: the analysis of possible risks / T. A. Udovic'ka // Grani : naukovo-teoretichnij ta gromads'ko-politichnij al'manah. – Dnipropetrovs'k: Grani. – 2012. – № 1 (81). – P. 134-137. (in Ukrainian).